

Benedek Elek szép öregsége

Nálam ez egészen komoly elhatározás,
hogy tollamat teljesen az erdélyi irodalom
szolgálatába állítsam.

LEVÉL SZENTIMREI JENŐHÖZ

Élete első nagy politikai élménye a kiegyezés, az Osztrák—Magyar Monarchia megalakulása volt. Ez a dualista rendszer és ez a kényszer teremtette államforma volt a megszokott világa, amelyben mint kisdíák eszmélkedni kezdett, amely jó vagy rossz médiuma volt hatvanéves koráig, s amelyért vagy amely ellen vitta férfikorának nagy küzdelmeit. Ezt a világot maga alá temette az első világháború, és számára egyetlen szilárd pont maradt: a kisbaconi otthon, a verejtékes munkával teremtett csodás kert, a falu, a szülőföld, Erdély. Szűkebb pátria ez, mint a korábbi, de otthonos, amelytől lényegében sohasem szakadt el.

A néplap szerkesztője

1921-ben írói csoportosulás alakult Kolozsváron, Kaláka néven, elsősorban magyar néplap kiadására és a magyar népi irodalom gondozására. Az alapító tagok — Kós Károly, Zágoni István, Szentimrei Jenő, Nyíró József, Paál Árpád — 1921. szeptember 13-án *Vasárnap* címmel indították útjára azt az újságot, amely a kevésbé művelt olvasóközönség szellemi igényeit lett volna hivatott szolgálni. Természetesnek tartották, hogy a népnevelő lap élére Benedek Elek neve kerüljön, ezért felajánlották neki a főszerkesztői tisztséget.

Benedek Elek először valóban csak a nevet adta az újságnak (tényleges szerkesztő Kós Károly), s csak akkor avatkozott bele a *Vasárnap* körül kialakult csatározásokba, amikor a jobb- és a baloldal, a konzervatív és a haladó tábor összeköze válságba juttatta a lapot. A *Keleti Újság* 1922. december 13-i száma tudósít a közbeavatkozásról: „Benedek Elek, az erdélyi magyar írók legtisztelendőbb ösz alakja kisbaconi dolgos magányából bejött Kolozsvárra, hogy a mozgalomnak, amely a Kaláka társaság keretei között kívánja csoportosítani az írókat, lendületet adjon.“

A „lendületre“ azért volt szükség, mert a jobboldal, a világi és egyházi hatalmasságok rágalmahadjáratot indítottak a *Vasárnap* ellen, s mint veszedelmes olvasmányt templomok szószékéről és egyházi iskolák katedráiról prédikálták ki. Azon is módfelett megbotránkoztak a kegyelmes és főtisztelendő urak, hogy Benedek Elek, a hagyományörző író ilyen kommunista hírben álló „társaságba“ keveredett, s az egyik protestáns egyház főpapja levélben figyelmezteti a „főszerkesztő urat“ a veszélyre: „azt a lapot bécsi pénzen csinálják.“¹ Kós Károly egy szerkesztői üzenetével önt olajat a tűzre. A *Vasárnap* egyik olvasója megkérdezte a szerkesztőségtől, hogy gyereket melyik iskolába írassa: az államiba vagy a felekezetibe? Kós azt válaszolta, hogy oda írassa a gyereket, ahol több a napfény és a levegő, s ahol jobb a tanító.

Benedek Elek háromszor utazik Kolozsvárra az ellentétek elsimitása érdekében. Először 1922 decemberében, amiről a *Keleti Újság* tudósítása szól, másodszer 1923 májusában, harmadszor ugyanez év decemberében. Végigjárja a különböző beállítottságú pártok és felekezetek vezéreit, agitál, beszél, felolvas, és egyenes, nyílt egyéniségével eléri a jobb- és baloldal kezében lévő kiadványállatok egyesítését. Elképzelése az volt — írta Benedek Marcell —, hogy Erdély magyar íróinak két folyóirat köré kell csoportosulniuk: a *Pásztortűz*, az intelligencia — és a *Vasárnap*, a nép lapja köré.²

A Kaláka társaság fölvette a Haladás nevet, és minden jel arra mutatott, hogy legalább a lapkiadás dolgában létrejött egység tartósnak bizonyul. Az 1923-ban

Részlet egy monografikus tanulmányból.

létesült Haladás Könyv- és Lapkiadó Vállalat alakuló ülésére elnöki megnyitót írt, s ha nem is tudta elmondani beszédét, mert elkésett az ülésről, érdemes idézni a kéziratban maradt megnyitó néhány sorát, azokat mindenekelőtt, amelyekben ismételten a megértést és a békés alkotómunkát szorgalmazza: „És becsljük meg a velünk egy földön élő népek irodalmát, hogy ők is megbecsüljék a miénket. Ne haladjunk el egymás mellett idegenül, mintha tengerek választanának el.”⁴³

Benedek Elek egységet akaró apostoli munkálkodása gyengének bizonyult a pénz és politika hatalmával szemben; a jobb- és a baloldali harca újra fellángolt, a Haladás végleg felbomlott, s a népnevelést szolgáló újság sorsa megpecsételődött. Gyallay Domokos vezetésével jobboldali, tőkeerős ellenlapot adnak ki, a *Magyar Népet*, s a *Vasárnap* nem tudja felvenni a versenyt vele. A szerkesztést — Kós után — Szentimrei veszi át, s *Vasárnapi Újság* címmel élteti 1925. március 29-ig.⁴⁴

A *Vasárnap*, illetve a *Vasárnapi Újság* a romániai magyar irodalom hőskorának egyik legtisztább és legbecsületesebb politikai irányvonalát képviselte; olyan szándékokat és törekvéseket, amelyek megvalósítására csak a felszabadulás után kerülhetett sor. A kortársak közül Nicolae Iorga figyelt föl a lap haladói, demokratikus szellemére, s a *Neamul românesc* című újságban köszöntötte Benedek Elek, Kós Károly és Szentimrei kezdeményezését.⁴⁵

Benedek Elek emberi nagyságát bizonyítja az a tény, hogy bukott vállalkozásaiból mindig át tudott menteni egy olyan eszmét, tanulságot vagy erkölcsi magatartásformát, amely kovásza lehetett új akarásainak. Megszűnt a Kaláka, a Haladás és a *Vasárnapi Újság*, de megmaradt az a szoros szövetség, amelyet író-fiaival kötött. Az ő egyénisége garancia volt arra, hogy az a tábor, amelynek — tudatosan vagy akarata ellenére — az élére állt, nem szegődik rontó emberi szándékok szolgálatába. Benedek Elek „irodalmi vezérkedése” vádként hangzott el⁴⁶ az évtized második felében; a Helikon megalakulásakor súlyt kapott ez a vád, de a pró és kontra elfogult vélekedéseket mellőzve, feddhetetlen múltja, jelleme és nemes liberalizmusa alkalmassá tette az irányító szerepre, s ezt az erdélyi magyar irodalom minden irónemzedéke el is várta tőle. A Benedek család budapesti levéltárában őrzik azokat a leveleket⁴⁷, amelyekben induló vagy már befutott írók Elek apót mesterüknek, szellemi vezérüknek vallják: Dsida Jenő és Szemlér Ferenc az első költői lépések egyenletét köszönik neki, Balázs Ferenc a „tizenegyek” mozgalmához kér tanácsot, Szentimrei — aki életének minden fontosabb eseményét megbeszélte Elek apóval — az előkerült levélben a Haladás körüli bonyodalmakat tárja fel, Iorgovan Miklós a testvéri közeledésért hálás, és Tamási Áron — Elek apóhoz címzett — művészi önéletrajzot ír Amerikába indulása előtt. „Maholnap ott leszek — írja Marcellnek 1922. január 1-én —, ahol volt hajdanában jó Kazinczy Ferenc; egymás után mutatkoznak be a fiatal írók, s örömmel jelenthetem neked, hogy elég gyakran van alkalmam felsikoltani. Nem is álmodtam, hogy mire jövök haza; hogy tisztán az itthon létem mely nagy erőt öntött a már-már csüggedő írói gárdába. Lehetetlen mély meghatottság nélkül olvasni a hozzám érkező leveleket, s hallani, hogy az én leveleim meg kézről kézre járnak.”⁴⁸

Élete új korszakának irodalomtörténeti szerepét és jelentőségét nem lehet ennél pontosabban megfogalmazni.

A gyermekek írója

Élete utolsó nyolc esztendejének legnagyobb hatósugarú irodalomszervezői ténykedése a *Cimborának*, „a jó gyermekek képes hetilapjának” a szerkesztése volt.

A *Cimbora* 1922 elején indult Sztarmáron, Dénes Sándor lapkiadó és újságíró, valamint Szentimrei Jenő kezdeményezésére. Az első számok pallérozatlanul, különösebb szerkesztői gond nélkül jelentek meg, s Szentimrei látja, hogy egy rátermett, hozzáértő, tekintélyes szerkesztő nélkül a lap közönség hiányában megbukik. Ezért fordul meleg hangú levélben Benedek Elekhez, felajánlva neki a lap főszerkesztését. Elek apó a levélváltás után felveszi a kapcsolatot a szatmári kiadóval és nyomdával, megkapja az addig megjelent számokat, de a *Cimbora* még annyira primitív lapocská, hogy csak teljes tartalmi és nyomdatéchnikai reform után kerülhetett Benedek Elek neve a címlapra.

A főszerkesztés elvállalásával őt embernek való munka szakadt a nyakába. Az akkori viszonyok közt szinte elképzelhetetlen egy Nagybányán nyomtatott, Szatmáron kiadott újság szerkesztése — Kisbaconból. Külön kellett leveleznie a lapkiadóval, a nyomdával, a munkatársakkal, a kolozsvári illusztrátorokkal stb. S ezek a nehézségek csak megsokszorozzák az erejét, Megfiatalítja az a tudat, hogy szükség van rá, hogy vége a testet-leket ölö stagnálásnak, s tollával ügyet szolgálhat, az erdélyi magyar gyermekek nevelését, tanítását és szórakoztatását.

Az „Elek nagyapó üzeni“ rovat — a *Cimbora* legfontosabb rovata — teremtette meg a kapcsolatot az olvasók és a főszerkesztő között. Naponta 50-60 levél is érkezik Kisbaconba, s Elek apó vagy sajátkezűleg válaszol azokra, vagy a *Cimbora*ban üzen. A kisbaconi Emlékházban 838 *Cimbora*-olvasó levélét őrzik, s ezekből az őszinte vallomásokból és a szerkesztői üzenetekből lehet lemérni annak a missziós tudattal végzett munkának a hatását, amelyet Elek apó „unokáira“ gyakorolt. Azt tudjuk meg a kiskorú olvasók naiv, de őszinte leveleiből, amit a felnőttek lapjaiban is sokszor csak a sorok közül olvashatunk ki: sóvárgást a jobb emberi létért, az érzelmek és gondolatok szabadságáért, vágyakozást a barátság, testvériség és tartós béke után, s néha-néha egy-egy sóhajtást az elszenvedett sérelmek és bántódások miatt. S a kisbaconi mester halhatatlan érdeme, hogy ezekben a levelekbe egyetlenegy rosszindulatú vagy gyűlölködő megjegyzés, egyetlenegy nacionalista kijelentés sem kerülhetett bele.

Pedig a háború után ott kavargtak az európai társadalmakban a valódi vagy vélt sérelmek, s tovább mérgeztek a nemzetiségi kérdés megoldatlan problémái, de Elek apónak és unokáinak a világában egyenlőség, testvériség és szeretet uralkodott. Jöttek a levelek Bukarestből és Pozsonyból, Pécskáról és Gyergyószentmiklósról, Csucsáról és Pécs-Ujfaluból, Nagyszentmiklósról és Rimaszombatból; Nagybányáról, Kolozsvárról, Aradról, Szatmárnémetiből, Nagyszebenből; városokból, falvakból és tanyákról; irtak földbirtokosok, arisztokraták és gyárosok gyermekei aranykeretes, vízjelzéses papírra, munkások, falusi gazdák és napszamosok gyermekei kitépelt irkalapra, s ezt a társadalmilag vegyes és ellentmondásos tábor érzelmi egységbe tudta fogni Elek apó mesélő hangja, jóságos szíve, hófehér haja és emberségre intő, szigorú szava. Az volt a véleménye, hogy gyerek és gyerek között nem szabad különbséget tenni, és sem társadalmi, sem nemzeti-nemzetiségi alapon kiskorúak szívében gyűlöletet szítani nem szabad.

Elek apó naplóírásra, rejtvények megfejtésére és készítésére, a helyesírási szabályok pontos betartására szoktatta-tanította a *Cimbora*-unokákat. Szigorúan megkövetelte, hogy leveleikre írjanak pontos kelteztést, és tüntessék fel románul és magyarul lakhelyüknek a nevét. S amikor azt tapasztalja, hogy a vészes iskola-politika miatt egyre romlik a gyerekek írása, új rovatot indít, „Veréb Jankó levele“ címmel. Szellemes, trefás, csúfondáros szöveg, rossz helyesírással, pont, vessző, nagybetű, bekezdés nélkül. S az olvasóknak most már ezt a furcsa „rejtvényt“ kellett megfejteniük: ki kellett javítaniuk a szöveg összes hibáit.

Szükség teremtette eljárást volt ez is. Unokái egyre sürűbb bocsánatkérésekkel postázták leveleiket, mert szégyenkeztek rossz helyesírásuk miatt. Néhány vallo-más kordokumentum értékű:

„Kedves Elek Nagyapó!

Bocsásson meg, hogyha hejesen nem tudok írni magyarul, mert szüleimmel és kis öcsémmel legtöbbit csak olaszul beszélünk [...]. Csak a *Cimbora*-ból tanulom a magyar nyelvet.

Pellegrini Etelka
Arad, 1927. IV. 2.“

„Én tizenöt éves vagyok és az iskola társnőim mind csak slovakok és az iskolában szigorúan megvan tiltva magyar könyveket olvasni.

Kobol Eszter
Bratislava-Prešov, 1927. X. 13.“

Mit válaszolhatott Benedek Elek ezekre a jogos panaszokra? Azt, ami az akkori történelmi-társadalmi körülmények között emberileg lehetséges és helyes volt: „Az állam nyelvét meg kell tanulnotok, az édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejtenetek.“ Ez volt nemzetiségnevelő munkálkodásának szép jelszava, ezt hangoztatta a *Cimbora*-ban, a válaszlevelekben, a találkozókon, mindenütt. Azt az utat mutatta unokáinak, amely egyedül volt járható a húszas években, amely nem vezetett sem hamis illúziókhoz, sem a tragédiák felé. A „Vallani és vállalni“ jelszó gyermekek számára megfogalmazott korai változata Elek apó tanítása, s unokái egységesebben tömörültek e zászló alá, mint később a felnőttek.

Olyan részletek ragadhatók ki a *Cimbora*-levelekből, amelyek meggyőzőbb és szebb méltatások, mint a korabeli irodalomtörténetírás értékelései. Csontos Andor kolozsvári levelező-olvasó írja: „Mióta Nagyapó nekem azt a levelet és az üzenetet küldte, azóta már a szüleim sem akarnak beleegyezni, hogy Magyarországra menjek.“⁹ Családok repatriálós szándékát változtatta meg sok esetben néhány sorával, pár szavas üzenetével. Helytállásra, a kialakult történelmi feltételek elfogadására intett mindenkit személyes példaadással, tettel, szóval.

A *Cimbora*-levelekből kitűnik, milyen nagy gondot fordított a szerkesztő arra, hogy helyes pályák felé irányítsa olvasóit. A fiúknak rendszerint jó mesteriséget, a lányoknak értelmiségi pályát ajánl. Itt is hangoztatja a *Testamentumból* ismert véleményét, azt, hogy ne törekedjünk mindenáron urat nevelni gyermekeinkből.

Rászoktatta unokáit arra is, hogy ne csak lelkes levelezők és újságotolvasók, hanem munkatársak is legyenek. Írjanak verset és tréfás történetet, készítsenek betű- és képrejtvényeket, fordítsanak idegen nyelvből, gyűjtsenek népdalt, balladát és népmesét. Ő az egyetlen szerkesztőnk a húszas években, aki szívügyének tekinti a kiskorú, tehetséges tollforgatók felkarolását. Két legtehetségesebb felfedezettjének, Dsida Jenőnek és Ignác Rózsának a neve a *Cimborában* lát először nyomdafestéket. „Mostanában felfedeztem Erdély berkeiben néhány ifjú talentumot, s nekem minden ilyen felfedezés ünnep”¹⁰ — írja Csűrös Emiliának 1923. június 2-án.

A kisebbségi helyzet a gyermeklap tudományszerűsítő jellegét is megszabta. A román tannyelvű iskolákban a gyermekek nem szereztek magyar irodalmi és történelmi ismereteket, ezért *Híres erdélyi magyarok* címmel életrajzi sorozatot indít. Az állandó munkatársak is arra törekedtek, hogy a gyermekek a szórakozás mellett minél többet tanuljanak a lapból. Lengyel Miklós, Benedek Elek veje a „Tamás érdeklődik” rovatban ismerteti meg az olvasókkal a legfontosabb természettudományi és földrajzi fogalmakat. Bölényekről, rozsmárokról, fókákról, delfinekről, bálnákról, gyógynövényekről, tűzhányókról, idegen, távoli népekről szólnak az ízes párbeszédnek, s a rovat olyan népszerű lett, hogy a cikkeket 1925-ben önálló kötetben is megjelentette a szerző.

Politikai és szociológiai ismereteket nyújtott a főszerkesztő az *Elek nagyapó kis krónikája* cikksorozattal. Az egykori lapjaiból ismert heti krónikát most már a gyermekolvasók érdeklődéséhez és értelmi szintjéhez szabta, s úgy „politizált” velük, hogy szinte minden cikkben megutáltatta a nagyhatalmi politika valamilyen bűntényét.

A szépirodalmi műveltség gyarapítása nyilvánvalóan mindvégig előtérben áll. Lengyel Miklós a „Magyar Pantheon”-ban híres magyar költőket és írókat ismerteti, s a főszerkesztő gondoskodik arról, hogy a kor legjobb tollforgatói írjanak a *Cimborába*. Berde Mária, Dsida Jenő, Sárközi György, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tompa László, Balázs Béla, Balázs Ferenc, Csűrös Emília, Dánielné Lengyel Laura, Kertész Mihály, Molter Károly, Nyíró József, Sipos Domokos, Szondy György, Tamási Áron és Török Sándor neve jelzi azt a színvonalat, amelyet a *Cimbora* szépirodalmi anyaga jelentett.

A lelkiismeretes munka és a kitűnő szerkesztői hozzáértés meg is hozta a sikert. Az 1923-as esztendő záró kis krónikában Elek apó boldogan állapítja meg, hogy „a *Cimbora*, mely az esztendő hajnalán növendék fácska volt, az esztendő alkonyára terebélyes fává növekedett”. Öt ezer előfizetője volt ekkor a lapnak, s minden jel arra mutatott, hogy a *Cimbora* nemcsak erkölcsi diadal, hanem jó üzlet és jövedelmező vállalkozás is lesz, méltó befejezése egy dolgos, küzdelmes életnek. A *Többcsincs királyfi* előadásával egybekötött *Cimbora*-délutánok diadalutaknak számítottak, s Elek apó mind gyakrabban és gyakrabban írja le optimista vallomását: „A szép ifjúságnál csak egy van szebb: a szép öregség.”

A testvériség eredményes szolgálata is a megelégedettség érzetét kelthette benne. Engel Károly számadata szerint¹¹ 25 ízben közölt román szerzőktől verset, elbeszélést vagy mesét a *Cimborában*, és saját írásai közül itt is megjelenteti *A vén, meg a kicsi Nyikuláj* című román tárgyú novelláját.

„Talán egész közép-európai viszonylatban az egyetlen gyermeklap — írja Bajkó Mátyás —, melyet nem fertőzött meg a nacionalizmus gőgje, s mely az egyetemes humanizmus magaslátán szolgált a népek közötti megértés szellemét.”¹²

S ennek az irodalmi, pedagógiai és politikai missziót betöltő, az egyetemes emberi humanizmust szolgáló gyermekújságnak kiadók, adminisztrátorok közömbössége és rosszindulatú gáncoskodása miatt kellett megbuknia; s a bukás sírba vitte a szerkesztőt is.

JEGYZETEK

1. A levélíró a Tanácsköztársaság bécsi emigránsaira célzott. Szentimrei Jenő: *Vallomások*. Marosvásárhely, 1956. 32
2. Benedek Marcell: *Naplómát olvasom*. Bp., 1965. 372.
3. Lengyel Dénes: *Benedek Elek*. Bp., 1974. 207.
4. Benedek Marcell és Lengyel Dénes szerint a *Vasárnapi Újságot* 1926 elejéig

éltették. A Monoki István-féle időszakai sajtóbibliográfiában az áll, hogy a lap 1925. III. 29-én megszűnt. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban is ez az utolsó szám.

5. Lásd *Magyar Kisebbség*, 1923. II. 21-i szám. Vö. Engel Károly: *Benedek Elek és a román nép*. Korunk, 1959. 9:1335.
6. Benedek Marcell *Magyar író tragédiája 1929-ben* című könyvében írja, hogy apját azért nem hívták meg a marosvécsi találkozóra, mert egyesek a kisbaconi végleges letelepedésben vezérkedési szándékot vélték fölfedezni.
7. Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Balázs Ferenc, Szentimrei Jenő, Iorgovan Miklós, Tamási Áron levelének eredetije a Lengyel család tulajdonában. Másolatuk a kisbaconi Emlékház levéltárában is megtalálható.
8. Petőfi Irodalmi Múzeum. Benedek Marcell-hagyaték V. 3187/165.
9. Kisbaconi Emlékház levéltára.
10. Csűrös Emiliához címzett levelének eredetije Benedek István tulajdonában.
11. Engel Károly: *i. m.*
12. Bajkó Mátyás: *Benedek Elek tanügyi publicisztikája*. Pedagógiai Szemle, 1958. 6.

KÁNYÁDI SÁNDOR

LOVAK A PORONDON

Párnásra hizlalt vasderesek
ügetnek körbe szügybe szegett
fejvel előttünk, tomporukon
sakk-tábla-kockák: friss kefenyom.

Pattog az ostor, döng a porond.
Szépenfont farkak söprik a port.
Csillog a csótár, villog a szőr;
hopplára szűkül s tágul a kör.

Hopplára, hoppra rogyan a térd.
Zablás szájukba dugja a bért
büszkén a gazda — most jön a szám:
körbetérdeltet leghűbb lován.

Cserdül az ostor, szügybe szegett
fejvel az izzadt vasderesek
rúgnak egy végső ritmusosat —
s nem marad más csak por s az a szag.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

KINT ÉS BENT

Játék az élettemmel:
mit akar ez az ember,
a természet határán
primitív ez az ármány,
mikor a tüdők szárnya
a szélmalomba zárva,
a szív naponta benn kél
s benn is nyugszik le, bent él,
mikor a fül falára
a szem ír éjszakára
s a vér városalatti
csatornáiban lakni
hörögve tűnök én el
az öreg oxigénnel!
Mit akar mégis kint is,
akit halálra fásaszt
lassan már ez a kettős,

együgyű labirint is?
Lehet, hogy ez a játék
valamit megtalál még,
tudom, a végigjátszott
mindig is másnak látszott,
lehet, hogy mégsem minden
tűnt el a testen innen.
Kapaszkodom a szóba,
a nyelv mélyén valóba,
a nyelv alatti kőbe
temetett temetőbe.
Itt nem múlik oly könnyen,
nem oldódik a könnyben,
nem marad fojtva vérbe,
a kor oda nem ér be,
ott nem nyugszik az ember.
Játék az élettemmel.